

УДК 94(73)[338.1]«1945/2000»

DOI: 10.20535/2307-5244.56.2023.288784

С. Ю. Боєва

ORCID: 0000-0002-5354-8112

*Національний Технічний Університет України
Київський Політехнічний Інститут ім. Ігоря Сікорського*

S. Boyeva

*National Technical University of Ukraine
Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute*

**УТВЕРДЖЕННЯ США ЯК ПРОВІДНОЇ ДЕРЖАВИ
БІПОЛЯРНОГО ТА ПОСТБІПОЛЯРНОГО СВІТУ
(1945–2000 рр.): ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ**

*Establishment of the USA as the Leading State of the Bipolar
and Post-Bipolar World (1945–2000): Economic Aspect*

На основі цивілізаційного підходу та комплексного аналізу новітніх вітчизняних і зарубіжних джерел досліджується історико-економічний досвід формування сучасного ринкового господарства розвинутих країн на прикладі США; основні етапи, характерні риси та цивілізаційні (політичні, соціальні, культурно-ідеологічні) фактори зростання економічної могутності країни (1945–2000 рр.) в контексті розвитку світової економіки. Аналізуються основні тенденції американської економічної політики, еволюція її теоретичних систем, їх значення для історичної та економічної науки.

Ключові слова: економічний націоналізм, «план Маршалла», Бреттон-Вудська система, глобалізація, транснаціональна корпорація, постіндустріальне суспільство, цивілізаційна модель світової історії, Рейганоміка.

At the current stage, amid strengthening processes of globalization and internationalization, deepening of international division of labour, and trans-nationalization of production activity, understanding the historical experience of business in Europe and around the world acquires great importance. In the modern world economy, the US economy plays a leading role. The economic and political importance of the USA is growing against the backdrop of disintegration processes in the EU (Brexit, Catalan separatism) and the aggressive policy of the Kremlin.

Analyzing the main directions, dynamics, and trends of the growth of the USA's economic power in the period of 1945–2000 contributes to a better understanding of the entire complex of problems related to the development and regularities of the functioning of the modern economic system and are important prerequisites for the effectiveness of restructuring processes in the national economy.

The research has revealed that at the turn of the two millennia, the United States became a leading country in the world, reaching its highest level of economic power. The author analyzes the main factors that contributed to this: a high level of scientific and technical potential; favorable foreign policy conditions; intensive inclusion of the USA in world integration processes, augmenting the processes of globalization and internetization of the American economy; a focus on high technologies and improved competitiveness globally; securing leading positions in institutes of world and regional, international economic cooperation; and reforming the system of management. The author defines the main stages that the American economy, as well as the world economy as a whole, went through in its development, and related ideas and currents of economic policy in the period of 1945–2000.

The experience of American economic policy proves that the solution to its problems depends on the choice of state management methods, the ability to adapt to the worldview conditions of interdependence, and a democratic alternative.

Keywords: economic nationalism, «Marshall Plan», Bretton Woods system, globalization, transnational corporation, post-industrial society, civilizational model of world history, Reaganomics.

Актуальність теми обумовлена тим, що Україна та інші країни перехідної економіки завершують трансформації, спрямовані на формування ринкової системи господарювання. Розуміння їх суті, передбачення наслідків цих перетворень, прогнозування тенденцій подальшого розвитку можливе тільки на базі знання історії країн з розвинутою економікою, зокрема США. «Ніхто не зможе зрозуміти економічні явища будь-якої епохи, ... — зазначав відомий економіст Й. А. Шумпетер, — без належного знання історичних фактів... і того, що може бути назване історичним досвідом» (Шумпетер, Й. А. 2001а, с. 15).

Досвід економічного розвитку США, перетворення їх на провідну країну біполярного та постбіполярного світу може бути використаний під час відбудови господарства України після завершення повномасштабної війни, яку розпочала Російська федерація 24 лютого 2022 р., в ході якої наша країна потужно протистоїть агресорові. Прикладом реалізації планів відбудови, відновлення країни за допомогою Заходу може слугувати спільна українсько-литовська програма «Новий європейський інвестиційний план для України та інших країн Східного партнерства» (так званий «План Маршалла для України»), що передбачає зростання темпів економічного розвитку України на 6–8% щороку шляхом надання допомоги в 5 млрд. євро інвестицій на рік (у загальному обсязі 30 млрд. євро) (Белоусова, Л. І. 2022).

З поняттям «американська система» асоціюється термін «економічний націоналізм», методи якого було запроваджено наприкінці XVIII ст., вперше

в історії США після отримання незалежності. Економічний націоналізм — це перманентне зростання національної економіки, експорту національної продукції, стимулювання власного виробництва та захист вітчизняного виробника шляхом політики протекціонізму та сприяння в державних дотаціях і доступних кредитах для підприємств... Головна його мета — перехід від сировинної до високотехнологічної економіки¹.

Підтверджують цю тезу слова німецького економіста Ф. Ліста, що саме «національна економіка творить націю», а економічна могутність стає передумовою політичної сили та впливу нації (Лист, Ф. 2005). Безперечно, саме економічний націоналізм зробив і США, й Німеччину великими державами, тим самим шляхом пройшли Велика Британія, США, Китай, Японія, Німеччина, Франція, Південна Корея. І коли вже націоналізм оформився як політична ідеологія, тоді почали розрізняти націоналізм політичний та економічний — як економічну політику. В сучасних умовах ця теза набуває надзвичайної актуальності для України: російська агресія зміцнила українську націю політично, а економічний націоналізм — це шлях до економічного процвітання України.

Наукова новизна дослідження зумовлена сукупністю завдань і полягає в глобальному розгляді проблеми в історичній ретроспективі, теоретичному осмисленні фундаментальних засад функціонування й розвитку економіки США як провідної держави біполярного та постбіполярного світу, основних тенденцій американської економічної політики, еволюції її теоретичних систем в означений період у контексті глобалізаційних процесів сучасного світу, взаємозв'язків і тенденцій розвитку загальноцивілізаційного процесу. Концептуально-теоретичною основою роботи, як того вимагають сучасні історико-економічні дослідження, є поєднання системно-синергетичного підходу з теорією цивілізаційного розвитку.

Метою статті є дослідити на основі комплексного аналізу новітніх вітчизняних і зарубіжних видань історико-економічний досвід формування сучасного ринкового господарства розвинутих країн на прикладі США; основні етапи, характерні риси та фактори зростання економічної могутності країни в 1945–2000 рр. у контексті розвитку світової економіки.

Для досягнення мети дослідження передбачається: проаналізувати особливості, яких набули в цей час американська й світова економіки; вплив на них глобалізації та інтеграції; виникнення транснаціональних корпорацій (ТНК); розгортання третьої науково-технічної революції (НТР) як інформаційно-технологічної на другому її етапі; постіндустріальної революції й становлення постіндустріального суспільства; розвиток міжнародної торгівлі та розширення потоків капіталів. Доцільним видається аналіз геополітичних змін унаслідок розпаду СРСР і світової соціалістичної системи,

¹ Головка М. Економічний націоналізм — єдиний шлях до процвітання України // Голос України. 6 грудня 2018.

виникнення низки нових самостійних держав, перетворення США на єдину наддержаву світу, становлення нових міжнародних відносин; а також дослідження еволюції теоретичних систем — ідей, течій економічної політики.

Методологія дослідження базується на критичному аналізі новітніх як вітчизняних, так і зарубіжних первинних та вторинних історичних джерел і наукової літератури, на застосуванні цивілізаційного, проблемно-хронологічного, системного регіонального, міждисциплінарного підходів до пізнання еволюції економічної історії. Основоположними принципами статті є принцип історизму, об'єктивності, науковості, єдності позитивного й нормативного аспектів науки, що полягає в безпосередній спрямованості теоретичних досліджень на економічну політику, практичні заходи зі стабілізації економіки та сприяння економічному зростанню. Для наукового осмислення проблеми застосовано компаративний, системно-синергетичний, історико-генетичний, порівняльно-статистичний методи, а також методи періодизації та соціального позитивізму — розгляду соціально-економічних явищ такими, що реформуються та вдосконалюються.

Хронологічні рамки дослідження обумовлені необхідністю простежити суттєві зрушення в американській економіці протягом 1945–2000 рр. Саме в цей період унаслідок глибоких економічних реформ США перетворилися на провідну державу, військового, політичного та економічного лідера міжнародного масштабу. Особливо успішними були 1990-ті рр., коли внаслідок розпаду СРСР, зникнення біполярного світу США утвердились як єдина наддержава, економічна могутність якої досягла найвищого рівня та справляла великий вплив на економіку всього світу.

Джерельною базою дослідження є положення загальнодержавних нормативних документів США, у яких віддзеркалено основні напрями політичного, соціально-економічного розвитку країни (документи Президента та Конгресу США: Економічні звіти Президента, представлені Конгресу 1947–2022 рр., Бюджет уряду Сполучених Штатів, Історична статистика Сполучених Штатів, Матеріали Міжнародного Валютного Фонду, заяви, виступи, інтерв'ю, лідерів США, матеріали американських періодичних видань другої половини ХХ ст.).

Проблема перетворення США на провідну державу біполярного та постбіполярного світу завжди привертала увагу науковців. Проте економічний аспект цієї проблеми, на жаль, не став предметом окремого ґрунтовного дослідження українських та зарубіжних учених і потребує більш комплексного осмислення. Переважно матеріал, викладений у вітчизняній і зарубіжній літературі, загальний, обмежується окремими сторонами проблематики й розглядається в контексті історії розвинутих європейських країн та Японії.

В цьому плані заслуговують на увагу праця «Історія світу від найдавніших часів до сьогодення» (Блек, Дж. 2021), в якій ґрунтовно аналізуються

з проблемно-хронологічного погляду провідні тенденції розвитку постіндустриального суспільства в політиці, економіці, міжнародних відносинах, духовній сфері. Різноманітні аспекти внутрішньої та зовнішньої політики США, еволюція інституту глави держави у США від його появи, постаті американських президентів, їх здобутки висвітлено у вітчизняних і зарубіжних енциклопедичних виданнях (Бабкіна, О. В. & Дерев'янка, С. М. & Требін М. П., та ін. 2018¹)².

Вагому історіографічну цінність і важливе теоретичне значення мають праці зарубіжних та вітчизняних науковців (Atkinson, R. & Correa, D. 2007; Ehrman, J. & Flamm, M. W. 2009; Wilentz, S. 2008; Віднянський, С. В. 2017 та ін.)³, які узагальнюють досвід господарського розвитку США, сучасний стан їх економіки, аналізують історико-економічні умови, головні тенденції і проблеми формування сучасного ринкового господарства, визначають ціннісні орієнтири, варіантні й альтернативні шляхи розвитку на майбутнє. Окремим аспектам теми, зокрема міжнародним та українському виміру економічних проблем ХХІ ст., сучасним тенденціям розвитку економіки США приділили увагу вітчизняні дослідники (Беляєв, О. О. та ін. 2010; Хватов, Ю. Ю. 2017)⁴.

Загалом, наукові розвідки вітчизняних дослідників всесвітньої, і зокрема, економічної історії, істотно відрізняються від праць зарубіжних колег. Так, у вітчизняній історіографії цивілізаційна модель світової історії не є поширеною; дається взнаки відсутність цивілізаційних, а також сучасних методологічних, концептуальних підходів до дослідження, в основі яких лежать проблеми історії ментальності, ідентичності й історичної пам'яті. Такі напрями, як глобальна історія, історія ідей, залишаються поза увагою. Глибшого дослідження потребують «світосистемні трансформації в умовах глобального розвитку, конкурентні версії прогресу сучасності, особливості світового культурно-цивілізаційного поступу»⁵.

Після II Світової війни США перетворилися на провідну капіталістичну державу світу. Цьому сприяли зміни в міжнародних відносинах — трансформація їх системи з мультиполярної до біполярної (СРСР та США), а також крах колоніальної системи і виникнення незалежних держав, які започаткували в рамках цієї нової системи рух неприєднання.

Значно зросла питома частка країни у світовій економіці. До кінця війни на США припадало близько 60% світового промислового виробництва, морського, торговельного флоту й цивільної авіації, 2/3 золота й 1/3 експор-

¹ Економічна енциклопедія / ред. Мочерний С. В. Київ: Академія, 2001. Т. 2. С. 262–264.

² History of Europe — Affluence and its underside [https:// Encyclopædia Britannica. URL: http://surl.li/lfkxhv](https://Encyclopædia Britannica. URL: http://surl.li/lfkxhv)

³ Элвуд Д. У. План Маршалла: стратегия, которая принесла плоды. URL: <http://surl.li/kxyoj>

⁴ Економічні проблеми ХХІ століття: міжнародний та український виміри / Ред. Юрій С. І., Савельєв С. В. Київ: Знання, 2007. С. 24.

⁵ Слово редактора // Проблеми всесвітньої історії. 2016. № 1. С. 9

ту капіталістичного світу. Державні інвестиції становили 17,2 млрд. доларів США. (Віднянський, С. В. 2017; Толстов, С. В. 2021, с. 15). У червні 1944 р. на валютно-фінансовій Бреттон-вудській конференції було запроваджено систему золотого валютного стандарту: долар США поряд із золотом ставав розрахунковою та резервною грошовою одиницею (35 доларів за унцію). Було засновано Міжнародний валютний фонд (МВФ) та Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), що залежали від наданого їм від США первісного капіталу й виступали як міжнародні кредитні центри¹.

Можна вирізнити такі етапи економічного розвитку США та пов'язані з ним ідеї й течії економічної політики в 1945–2000 рр.

I. Післявоєнне процвітання (1945–1973), яке характеризувалося підсиленням середнього класу та профспілок, програмою «Велике суспільство», полегшенням кредитування та зниження податків, бурхливим зростанням ВВП (середньорічні темпи зростання понад 4,5%) і продуктивності праці.

II. Переплетення криз (1973–1981) — завершення формування постбреттон-вудської системи, нафтова криза, крах фондового ринку 1973–1974 рр. Економіка протягом цих двох етапів розвивалася на основі ідей, близьких до кейнсіанства.

III. Дерегуляція і рейганоміка (1981–2000), проявами яких були жорсткі антиінфляційні заходи, зниження податків на корпорації, дерегулювання підприємницької діяльності; лібералізація процентних ставок за банківськими депозитами, зняття обмежень на пряме інвестування промисловості від банків (див.: Хватов, Ю. Ю. 2017, с. 85). Характерною рисою цього періоду є становлення макророзвитку, лібералізації та інтернаціоналізації світового господарства, все більшу роль у економічних трансформаціях відіграють сучасні неокласичні (неоліберальні й неоконсервативні) та інституціональні течії.

Після закінчення війни посилилися прагнення США до панівної ролі у світі та «політики сили». Як свідчить розвиток подій, адміністрація президента Г. Трумена, (1945–1953) пішла саме цим шляхом. Протягом 1948–1951 рр. Г. Трумен втілював програму «Справедливий курс», яка передбачала значні соціальні гарантії та широкий економічний контроль держави². Американська модель економічного розвитку передбачала активне втручання держави в економіку країни, регулювання економіки, відповідальність за вирішення проблем виробництва, розподілу продукції (без зміни основного устрою економіки), й одночасно, збереження та розвиток ринкових відносин.

НТР, що розгорнулася, певною мірою сприяла зміцненню позицій США в повоєнному світі. Країна була першою, де вона розпочалась у 1950-х рр.

¹ Department of State (Ed.). United Nations Monetary and Financial Conference: Bretton Woods, Final act and related documents, New Hampshire, July 1 to July 22, 1944. P. 3.

² The Economic Report of the President to the Congress, January 14, 1948 UNITED STATES Government Printing Office Washington: 1948. URL: <http://surl.li/kxyok>

Тоді ж було запроваджено програмно-цільове фінансування і управління НДДКР. Складовими першої хвилі НТР стали автоматизація, інтенсифікація та концентрація виробництва, використання ЕОМ. Швидко відбувалося технічне переобладнання промисловості, змінювалась її структура. У виробничому й технологічному процесах впроваджувалися потокові методи, комплексна механізація й автоматизація, посилювалася стандартизація виробництва; якісно нового рівня досягла енергооснащеність виробництва, застосування електронно-обчислювальної техніки. Одним із основних стимуляторів економічного зростання стало відновлення основного капіталу і пов'язані з цим додаткові потреби в продукції багатьох галузей важкої промисловості.

З використанням високопродуктивних машин, удосконаленням енергооснащеності меліорації та хімізації виробництва вдалося значно збільшити обсяги випуску сільськогосподарської продукції, особливо у великокапіталістичному секторі. Поступово зникав прошарок дрібних власників, про що свідчило зростання іпотечної та іншої заборгованості. Стала чітко простежуватися індустріалізація сільського господарства. У США великими власниками землі були монополії й держава, значними власниками були банки та промисловці, які збирали у формі відсотка грошову ренту, купували й продавали земельні ділянки. Зароджувалась інтеграція — всі стадії виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції концентрувалися під управлінням одного центру.

У 1940–1950-х рр. в економічному житті США поширилося злиття і поглинання підприємств по горизонталі й вертикалі, що спричинило утворення своєрідних конгломеративних монстрів, які керували окремими галузями промисловості, сфери обслуговування, фінансів, транспорту. Після Другої світової війни лідером вкладання інвестицій в економіку зарубіжних країн були корпорації США. У 1960–1970-х рр. під впливом прискорення наукового й технологічного розвитку людства, зростання міжнародної конкуренції, посилення концентрації капіталу збільшився вплив великих корпорацій, які створювалися на основі масового злиття великих і малих підприємств як у промисловості, так і в сільському господарстві («Вестерн електрик», «Дженерал моторз», ІБМ, «Істман Кодак»).

У 1948–1951 рр. «план Маршалла» — програма надання Європі економічної допомоги з боку США, її відбудови і розвитку після Другої світової війни, сприяв вивезенню запасів нереалізованої продукції і створенню умов для економічного й політичного проникнення в Західну Європу, становленню світової ринкової економіки. Для цього Конгрес США виділив 13,5 млрд. дол. «допомоги» 16 країнам Західної Європи¹.

¹ Елвуд Д. У. План Маршалла: стратегия, которая принесла плоды. URL: <http://surl.li/kxyoj>; Postwar Europe // Encyclopædia Britannica URL: <http://surl.li/kxyok>

Отже, у перше післявоєнне десятиліття позиції США в світовій економіці зміцнилися. США набули нового національного іміджу держави, здатної успішно поєднувати військове, політичне та економічне лідерство міжнародного масштабу. Роль держави в управлінні господарським життям країни посилилася, що особливо було відчутно під час післявоєнних циклічних спадів виробництва. Проте мілітаризація господарства в умовах конкуренції великих держав, збільшення військових витрат, стимулювали економічне зростання.

Про зміцнення позицій воєнно-промислового комплексу (ВПК), який повністю задовольняв потреби в техніці як власних збройних сил, так і партнерів по НАТО й зарубіжних споживачів, свідчить те, що з кінця Другої світової війни і до приходу до влади президента Р. Рейгана (1946–1980 рр.) США витратили на військові приготування 4,2 трлн. дол. у цінах 1980 р. Якщо до цієї цифри додати понад 2 трлн. дол., які США витратили у 1981–1988 рр. відповідно до «програми переозброєння», котру запропонував Р. Рейган, то виходить 6 трлн. дол.¹

Відразу після війни держава почала політику «організованого ринку» — закупівлю за твердими цінами надлишків фермерської продукції, а з середини 1950-х рр. компенсувала фермерам втрати, пов'язані зі скороченням посівних площ, заохочувала консервувати сільськогосподарські землі. Урядові програми початку 1960-х рр. ретельно планували експорт сільськогосподарської продукції, застосовувався навіть демпінг її четвертої частини. Для стимулювання зовнішньої торгівлі вживався протекціонізм у сфері імпорту, експорт за викидними цінами тощо. Великого значення набуло вивезення капіталу, що сприяло одержанню надприбутків та становленню стійких позицій в господарстві інших країн.

Наслідком війни в Кореї (1950–1953 рр.) став приплив у промисловість капіталів, сума яких перевищувала їх обсяги за всю Другу світову війну. Для закріплення в стратегічно вигідних країнах Азії й Африки було розроблено «Програму взаємного забезпечення» (постачання озброєння для армії союзників США), «Програму допомоги слаборозвиненим країнам» (щорічно 5 млрд. доларів США). Ці дії підкріплювалися військово-політичними актами: створенням 1948 р. ОАД (Організації американських держав — політичного союзу країн Західної півкулі), 1949 р. — НАТО, яка передбачала військово-стратегічну присутність і контроль США в євроатлантичному геополітичному регіоні, війнами в Кореї (1950–1953 рр.), В'єтнамі (1964–1973 рр.), інтервенцією в Кувейт (1991р.), Сомалі (1992 р.), Гаїті (1994 р.), на Балкани (1990-ті рр.).

Одночасно з цим США уклали двосторонні угоди с десятками держав, які дозволили їм розміщувати війська і військові бази на своїх територіях.

¹ Боев Ю. А., Боева С. Ю. Милитаризм и экология. Киев: Издательство политической литературы Украины, 1989. С. 53.

Все це зміцнювало провідні позиції США у світовій політиці. Нова зовнішня політика, яка отримала назву «доктрина Клінтона»¹, передбачала, що головним завданням США є повсюдно поширити демократію та вільну ринкову економіку, дотримуватися регіональних і глобальних обов'язків².

Нові пріоритети у стратегії управління економікою втілювались у програмі «Нових рубежів» демократичної адміністрації Дж. Кеннеді (1961–1963). За його президентства економіка США зробила помітний крок уперед, подолавши дефіцит державного бюджету. Вперше в історії країни 1962 р. бюджет зріс більше, ніж на 100 млрд. дол., інфляція не перевищувала 1% і щорічне зростання ВВП досягло 5,5%³.

Політику трагічно загиблого Дж. Кеннеді продовжував президент Л. Джонсон (1963–1969), який розгорнув величезну кампанію по боротьбі з бідністю, основні напрями якої, а також інші важливі соціальні реформи були проголошені у програмі так званого «Великого суспільства»⁴. Однак у зв'язку з втручанням США у В'єтнамську війну програму було згорнуто.

Як бачимо, протягом 1960-х рр. в економіці США спостерігається перехід від неоліберальної моделі до варіанту змішаної економіки, в якому значне місце належало плануванню економічного розвитку. Посилилася конвергенція американської та європейської економіки, ринкова система трансформувалася від традиційного капіталізму вільної конкуренції до соціального ринкового господарства, в якому держава одночасно з функцією регулювання економіки здійснює соціальний захист населення.

Для подолання економічних труднощів Президент Р. Ніксон (1969–1974) розробив програму «нова економічна політика», яка мала не меті посилити контроль держави в керуванні економікою. Однак це суттєво не змінило економічну ситуацію в США, а початок економічної кризи 1973–1975, що посилювалася завдяки енергетичному підтексту, практично звів нанівець антиінфляційну політику Р. Ніксона (Віднянський, С. В. 2017). 1971 р. США відмовилися від Бреттон-Вудської системи, що ознаменувало початок занепаду стабільності міжнародної фінансової системи.

Про світове лідерство США в 1950–1970-х рр. свідчила більшість показників, зокрема найбільший обсяг ВВП і рівень життя — подвоєння доходів кожного покоління в до- і післявоєнний період. Найвищим у світі був

¹ Manning R., Clawson P. The Clinton Doctrine. The Washington Institute // Wall Street Journal. December 29, 1997. URL: <http://surl.li/kxyoa>; Maynes S.W. A Workable Clinton Doctrine // Foreign Policy. 1994. № 93. P. 8.

² A National Security Strategy of Engagement and Enlargement. The White House, 1994. P. 1–2. URL: <http://surl.li/kxyoc>

³ Economic Report of the President Transmitted to the Congress January 1962 Together with the Annual Report of the Council of Economic Advisers United States Government Printing Office. Washington 1962 URL: <http://surl.li/kxyog>. P. 5.

⁴ Public Papers of the Presidents of the United States: Lyndon B. Johnson, 1963–64. Vol. I, entry 357. Washington, D. C.: Government Printing Office, 1965. P. 704–707. URL: <http://surl.li/kxyoh>

і показник продуктивності праці. Важливим фактором стрімкого економічного зростання було лідерство в науці й застосуванні переваг НТР. В історичній та економічній літературі існує погляд на господарський розвиток 1970–1980-х рр. як початок переходу від зрілого індустріального суспільства до постіндустріального суспільства¹.

Одночасно до кінця 1970-х рр. у США виникли певні економічні проблеми: поглибилася структурна криза низки галузей економіки, зменшилася їх питома вага в загальному обсязі експорту капіталістичних країн, скоротилася частка країни в сукупному промисловому виробництві, рівень ВВП на душу населення 1980 р. був нижчий, ніж у Німеччині, Великій Британії та Франції.

Для поліпшення економічного становища до початку 1990-х рр. у США запроваджується *консервативна модель економічного регулювання*, реалізація якої покладалася на республіканську адміністрацію президента Р. Рейгана (1981–1988). Так звана «*рейганоміка*» була варіантом неоконсервативної політики 1980-х — початку 1990-х рр., що застосовувалася у багатьох розвинених капіталістичних країнах; з нею поєднувалася неокейнсіанська концепція. Програмний документ американської адміністрації «Новий початок для Америки. Програма економічного відродження» передбачав: 1) уповільнення росту урядових витрат; 2) зниження податків; 3) скорочення втручання держави в економіку; 4) зниження інфляції шляхом скорочення грошової маси (Бабкіна, О. В. & Дерев'яно, С. М. & Требін М. П. 2018, с. 313).

До її позитивних сторін можна віднести те, що рівень ВВП 1989 р. перевищив показники 1982 р. на 30%, число зайнятого населення зросло з 100,4 млн. 1981 р. до 117, 3 млн. 1989 р., особисте споживання збільшилося з 2,6 млрд. 1980 р. до 3,4 млрд. 1989 р. (Ehrman, J. & Flamm, M. W. 2009, р. 29). Водночас спостерігався економічний спад, дефіцит державного бюджету та зростав державний борг країни (за 1980–1988 рр. майже у три рази — з 914 млрд. дол. до 2,6 трлн. дол., досягши рекордного рівня²; (Ehrman, J. & Flamm, M. W. 2009, р. 23), витрати на оборону зросли з 155 млрд. дол. 1980 р. до 279 млрд. дол. 1985 р. (Ehrman, J. & Flamm, M. W. 2009, р. 19).

«Новий початок для Америки. Програма економічного відродження» поліпшила розвиток економіки, однак «рейганівська революція» не здійснилася. Р. Рейган вважається однією з найвідоміших особистостей кінця ХХ ст., найвпливовішим із часів Ф. Рузвельта американським президентом, який повернув американцям самоповагу та віру в інститут глави держави (Ehrman, J. & Flamm, M. W. 2009, р. VII; Wilentz, S. 2008, р. 2).

В американській науковій літературі концепція «*нової економіки*» з'явилася у 1990-х рр. та використовувалася для аналізу досягнень адміністра-

¹ Історія економіки та економічної думки: підруч. / Козюк В. В., Родіонова Л. А., Длугопольський О. В. [та ін.]. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. С. 557.

² Weisman J. Reagan Policies Gave Green Light to Red Ink // The Washington Post. June 9 2004. P. A 11.

ції президента Б. Клінтона (1993–2001). В економічних доповідях Конгресу президента США в 2000 р. і 2001 р. термін «нова економіка» асоціювався з реальними темпами зростання ВВП (4%), рівнем безробіття (4%) і рівнем інфляції (2% базової інфляції)¹. «Нова економіка» визначалася незвичайними змінами і приростом економічних показників — швидким зростанням продуктивності праці, підвищенням доходів, низьким рівнем безробіття й помірною інфляцією (Юрій, С. І. & Савельєв, Є. В. 2007, с. 24).

Американські дослідники «нової економіки» — Р. Аткинсон та Д. Корріа характеризують нову економіку як таку, що: 1) заснована на знаннях, що змінює структуру зайнятості; 2) є глобальною, що трансформує модель конкуренції та міжфірмових зв'язків; 3) є підприємницькою, що становить альтернативу традиційним організаційним підходам до бізнесу; породжена інформаційними технологіями, внаслідок чого стає перманентно інноваційною, що якісно змінює структуру економіки як такої (Atkinson, R. & Correa, D. 2007, p. 3–4).

Б. Клінтон висунув першочергове завдання — «оздоровити» американську економіку за допомогою стимулювання інвестицій у найважливіші галузі, фінансування збільшення кількості робочих місць, скорочення дефіциту державного бюджету. Основними напрямками його економічної стратегії були: 1) вирішення довгострокових завдань, активне застосування фінансових заходів, на відміну від монетарної політики попередника; 2) державне регулювання й підтримка науково-дослідних та конструкторських робіт (НДКР), розвиток державної інфраструктури, створення умов для діяльності малого бізнесу; 3) посилення ролі держави у вирішенні актуальних проблем економіки². Вона будувалася на збільшенні податків і зменшенні урядових витрат. За ідейним спрямуванням, програма Б. Клінтона була подібною до «Нового курсу» Ф. Рузвельта.

Економічна стратегія Б. Клінтона мала певний успіх: рівень безробіття впав до найнижчого за останні чверть століття 1992 р. — 7,5%, 1998 р. — 4,5%³, 2000 р. — 3,9%, ефективніше запрацювали структури бізнесу, дефіцит державного бюджету зменшився з 290 до 40 млрд. дол. США. Федеральні витрати на військові цілі 1997 р. досягли всього 16,6% федерального бюджету, тоді як 1990 — 23,9%, розширилася зовнішня торгівля (Віднянський, С. В. 2017). 1999 р. військові витрати були ще меншими й становили 15,3%⁴.

Вдала економічна політика Б. Клінтона сприяла становленню постіндустріального суспільства в США, свідченням чого були зростання ролі інфор-

¹ Economic Report of the President 1947–2022/ 2001. Budget of the United States Government // Special Analyses and Presentations. URL: <http://surl.li/kxyznz> P. 5–6.

² Історія економіки та економічної думки: навч. посіб. / Ред. Степаненко С. В. Київ: КНЕУ, 2010. С. 554.

³ Economic Report of the President 1947–2022/1999. URL: <http://surl.li/kxyynx>. P. 368

⁴ Budget of the United States Government, Historical Tables, Fiscal Year 2001 // Washington: Executive Office of the President, 2000. P. 65–68, 73–74.

мації та знань, перехід до творчої трудової діяльності, структурна перебудова суспільного виробництва, корінні зміни в продуктивних силах. Стабільне економічне зростання тривало понад вісім років. Великого значення для становлення «нової економіки» набули соціальні реформи адміністрації Б. Клінтона — створення нових робочих місць, додаткові податкові пільги малозабезпеченим сім'ям, збільшення мінімальної зарплати та ін. Б. Клінтон провів реформи освіти, медицини, соціальної сфери, сприяв комп'ютеризації й інтернетизації суспільства.

Якісно новою рисою американської економіки у 1990-ті рр. був бурхливий розвиток інформаційних технологій — виробництва електронно-обчислювальної техніки, засобів інформатики, телекомунікацій і зв'язку; на кінець 1990-х рр. частка США у світовому виробництві цієї продукції становила понад 36%, (частка Японії — понад 20%, ФРН — близько 9,0%) (Смирнова, О. В. 2003, с. 1, 4–5). Темпи розвитку цих галузей набагато перевищували середні, що поліпшило міжнародну торгівлю США.

В окреслений період унаслідок розпаду СРСР 1991 р., світової соціалістичної системи, докорінно змінилися розстановка сил на міжнародній арені, міжнародні відносини, виникли нові незалежні держави, зникла біполярність світу, США утвердились як наддержави.

Наприкінці ХХ ст. посилення глобалізації, взаємозалежності світу, виникнення єдиної світової системи економічних, політичних, соціокультурних зв'язків, панівним чинником яких були США, було найважливішою тенденцією розвитку. Рушійною силою глобалізації, її своєрідним продуктом стали транснаціональні компанії (ТНК) — багатогалузеві комплекси, які діяли на світовому рівні на основі спеціалізації й кооперації виробництва. Інтенсивне злиття та поглинання зарубіжних фірм ТНК, лідером якого в світовій економіці була майже вся індустрія США, розпочалося 1992 р. і тривало до кінця ХХ ст. Внаслідок збільшення обсягу їхніх прямих інвестицій в інші країни, створення різноманітних філій, виникла «друга економіка» США за кордоном. Зміцнювалися зв'язки американської економіки зі світовими ринками, туди активно проникали її товари та послуги.

Складовою концепції постіндустріального суспільства, особливістю економічного розвитку США кінця 1980-х — 1990-х рр. було перенесення традиційних промислових виробництв до країн третього світу (Азії та Латинської Америки) ближче до джерел сировини, де природоохоронне законодавство було менш суворим, а робоча сила була відносно дешевою. Цьому також сприяла відсутність державної підтримки американським виробникам у випуску побутової техніки комп'ютерів, автомобілів і т. д.

У 1980–1990-ті рр. посилювалися тенденції до інтеграції у відносинах держав Північної Америки. В січні 1994 р. набула чинності угода про створен-

на США, Канадою та Мексикою Північноамериканської зони вільної торгівлі («North American Free Trade Area» — НАФТА), яка поширювалася також на сферу послуг та інвестицій і вперше об'єднувала промислово розвинені держави й країну, що розвивається. 1989 р. для подальшого зміцнення торгівлі та збільшення інвестицій регіону було створено Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво, або АТЕС (Asia-Pacific Economic Cooperation) — єдине міжурядове угруповання у світі, яке діє на основі необов'язкових зобов'язань¹.

Отже, результати дослідження доводять, що на рубежі двох тисячоліть США перетворилися на провідну країну світу, його економічний та фінансовий центр, військового, політичного лідера міжнародного масштабу. Їх економічна могутність досягла найвищого рівня, економічні процеси у США справляли великий вплив на хід розвитку економіки всього світу.

Провідними факторами цього були високий рівень науково-технічного потенціалу; сприятливі зовнішньополітичні умови, інтенсивне включення в 1990-ті рр. США у світовий інтеграційний процес (НАФТА, АТЕС); посилення глобалізації та інтернетизації американської економіки, зміцнення її зв'язків зі світовою. Вирішальну роль відіграло розгортання третьої НТР як інформаційно-технологічної на другому її етапі; постіндустріальної революції і становлення постіндустріального суспільства в США.

Суттєві зрушення відбулися в американській економіці внаслідок реформ середини 1980-х рр. Одним з факторів прискореного розвитку країни було зростання впливу в світовій економіці наукоємних, високотехнологічних галузей виробництва, інформаційних і фінансових послуг, у яких США були лідером, що свідчило про становлення постіндустріальної економіки в країні. Особливо успішними були 1990-ті рр., коли американська економіка 10 років зберігала високі темпи, зростання відбувалося в усіх галузях.

Переваги позицій США у світовій економіці розглядуваного періоду також були пов'язані з гнучкою й ефективною економічною політикою уряду — орієнтацією на високі технології й вищу конкурентоздатність у світі; реформуванням системи управління й організації економіки, збільшенням приватних інвестицій (насамперед у новітніх галузях), ефективною системою стимулювання висококваліфікованої робочої сили.

Провідна роль США у світовій повоєнній економіці була обумовлена також значними масштабами ринку, розвинутою системою світогосподарських зв'язків з іншими країнами в галузі інвестицій, торгівлі та банківського капіталу. Забезпечення провідних позицій в інститутах світової і регіональної, міжнародної економічної співпраці (СОТ, Північноамериканська зона вільної торгівлі, МВФ, Економічна й соціальна рада ООН, ОЕСР, Сві-

¹ About APEC. What is Asia-Pacific Economic Cooperation? // Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC). Official website. URL: <http://surl.li/kxyuv>

товий Банк та ін.), їх підтримка, лібералізація міжнародної торгівлі сприяла зміцненню позицій американських ТНК на міжнародній арені.

Важливою умовою успіху американської економіки в розглядуваний період було те, що вона спиралася на міцну науково-технічну базу і солідний теоретичний фундамент, враховувала зміни як в національній, так і в глобальній економіці.

Отже, утвердження США як провідної держави біполярного та постбіполярного світу в 1945–2000 рр., перетворення її на наддержаву проходило в три етапи: I. Післявоєнне процвітання (1945–1973); II. Переплетення криз (1973–1981); III. Дерегуляція і рейганоміка (1981–2000). Розвиток економіки протягом перших двох етапів відбувався на основі ідей, близьких до кейнсіанства. На третьому етапі становлення макроцивілізації, лібералізації й інтернаціоналізації світового господарства все більшу роль у економічних трансформаціях відігравали сучасні неокласичні (неоліберальні й неоконсервативні) та інституціональні течії.

В подальшому дослідженні цієї проблематики перспективними аспектами є аналіз місця і ролі економіки США в глобалізаційному процесі; трансформаційних економічних процесів США в 1990-ті рр., зокрема особливостей зовнішньоекономічної політики США, її зв'язків зі світовою економікою, активізації інвестиційної політики за рубежом; впливу ТНК на економічний розвиток країни; реформування системи управління й організації економіки; а також еволюція соціальних програм післявоєнного періоду.

Бабкіна, О. В. & Дерев'яноко, С. М. & Требін, М. П. 2018. *Американський президентізм: інститут глави держави в США у персоналіях від зародження до сьогодення*. Біографічна енциклопедія. Львів: Новий Світ-2000. 369 с.

Белоусова, Л. І. 2022. Про «план Маршалла для України» і не тільки. Експертна дискусія «Стратегія повоєнного відновлення України». *Часопис економічних реформ*. № 2. [Online]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/1/685066/>

Блек, Дж. 2021. *Історія світу від найдавніших часів до сьогодення*. Київ: Vivat. 256 с.

Віднянський, С. В. 2017. Сполучені Штати Америки // *Енциклопедія історії України*. [Online]. Available at: http://www.history.org.ua/?termin=Spolucheni_S

Головко, М. 2018. Економічний націоналізм — єдиний шлях до процвітання України. *Голос України*. Грудень, 6.

Лист, Ф. 2005. *Национальная система политической экономики* Пер. с немецкого под редакцией, с вступлением, примечаниями и биографическим очерком Ф. Листа. Москва: Европа. 452 с.

Смирнова О. В. 2003. Економіка США в XXI ст. *Економічний вісник*. № 115. С. 1, 4–5.

Толстов, С. В. 2021. Європейська стратегія США за часів «холодної війни». *Проблеми війни і миру в історії країн світу: збірник наукових праць* / За заг. ред. С. В. Толстова. Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». С. 15.

Хватов, Ю. Ю. 2017. *Економіка США: Етапи і аналіз сучасних тенденцій розвитку*. Академічний огляд. № 2. 84–95.

Шумпетер, Й. А. 2004. *Історія економічного аналізу*: пер. с англ.: в 3 т. Санкт-Петербург: Экономическая школа. Т. 1. С. 15.

Atkinson, R. & Correa, D. 2007. *The 2007 State New Economy Index. Benchmarking Economic Transformation in the State*. Kansas City: Kauffman Foundation. P. 3–4.

Ehrman, J. & Flamm, M. W. 2009. *Debating the Reagan Presidency*. Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth, UK: Rowman & Littlefield Publishers Inc. 237 p.

Weisman, J. 2004. P. A 11. *Reagan Policies Gave Green Light to Red Ink*. *The Washington Post*. June, 9.

Wilentz, S. 2008. *The Age of Reagan: A History, 1974–2008*. New York: Harper Collins Publishers.

Babkina, O. V. & Derev'ianko, S. M. & Trebin, M. P. 2018. *Amerykanskyi prezydentsializm: instytut hlavy derzhavy v SSHa u personaliiakh vid zarozhennia do sohodennia. Biografichna entsyklopediia. [American Presidentialism: the Institution of the head of state in the United States in Personalities From Inception to the Present / Biographical Encyclopedia]*. Lviv: Novyi Svit-2000. 369 c. [In Ukrainian].

Bielousova, L. I. 2022. Pro «plan Marshalla dia Ukrainy» i ne tilky. Ekspertna dyskusiiia «Stratehiia povoiennoho vidnovlennia Ukrainy» [About the «Marshall Plan for Ukraine» and not Only. Expert Discussion «Strategy of Post-War Recovery of Ukraine»]. *Chasopys ekonomichnykh reform*. № 2. [Online]. Available at: URL:<https://www.epravda.com.ua/columns/2022/0> [In Ukrainian].

Black, J. 2021. *Istoriia svitu vid naidavnishykh chasiv do sohodennia. [History of the World from Ancient Times to the Present]*. Kyiv: Vivat. 256 s. [In Ukrainian].

Vidnianskyi, S. V. Spolucheni Shtaty Ameryky [United States of America]. *Entsyklopedia istorii Ukrainy*. [Online]. Available at: http://www.history.org.ua/?termin=Spolucheni_S [In Ukrainian].

Holovko, M. 2018. *Ekonomichni natsionalizm — yedynyi shliakh do protsvitannia Ukrainy. [Economic Nationalism is the Only Way to Ukraine's Prosperity]*. *Holos Ukrainy*. Hruden, 6 [In Ukrainian].

List, F. 2005. *Natsionalnaya sistema politicheskoy ekonomii [National System of Political Economy]*. Per. s nemetskogo pod redaktsiyei, s vstupleniem, primechaniyami i biograficheskim ocherkom F. Lista. Moskva: Yevropa. 452 s. [In Russian].

Smyrnova, O. V. 2003. *Ekonomika SSHa v XXI st. [The US Economy in the XXI Century]* Ekonomichnyi visnyk. № 115. S. 1, 4–5. [In Ukrainian].

Tolstov, S. V. 2021. *Yevropeiska stratehiia SSHa za chasiv «kholodnoi viiny» [US European Strategy during the Cold War]. Problemy viiny i myru v istorii krain svitu: zbirnyk naukovykh prats / Za zah. red. kand. ist. nauk, dots. S. V. Tolstova. Kyiv: Derzhavna ustanova «Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy»*. S. 15. [In Ukrainian].

Khvatov, Yu. Yu. 2017. *Ekonomika SSHa: Etapy i analiz suchasnykh tendentsii rozvytku [Economy: Stages and Analysis of Current Development Trends]*. *Akademichnyi ohliad*. 2017. № 2 (47) 84–95. № 2 (47). S. 84–95. [In Ukrainian].

Shumpeter, J. A. 2004. *Istoriya-ekonomicheskogo analiza [History of Economic Analysis]: per. s angl.: v 3 t. Sankt-Peterburg: Ekonomicheskaya shkola*. T. 1. S. 15. [In Russian].

Atkinson, R. & Correa, D. 2007. *The 2007 State New Economy Index. Benchmarking Economic Transformation in the State*. Kansas City: Kauffman Foundation. P. 3–4.

Ehrman, J. & Flamm, M. W. 2009. *Debating the Reagan Presidency*. Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth, UK: Rowman & Littlefield Publishers Inc. 237 p.

Weisman, J. 2004. P. A 11. *Reagan Policies Gave Green Light to Red Ink*. *The Washington Post*. June, 9.

Wilentz, S. 2008. *The Age of Reagan: A History, 1974–2008*. New York: Harper Collins Publishers.